

Л. І. Кукоба

УДК: 94(38)«03»391

АФІНСЬКІ АМФІКТІОНИ НА ДЕЛОСІ у IV ст. до Р. Х.

У публікації розглядається інститут афінських магістратів амфіктіонів на Делосі у IV ст. до Р. Х. та їхня діяльність.

Ключові слова: Афіни; Делос; амфіктіонія; святилище Аполлона; амфіктіони; епіграфіка; звіти.

В статье рассматривается институт афинских амфикионов на Делосе в IV в. до Р. Х. Прослеживаются более ранние связи Афин с Делосом, происхождение названия «амфикион», подчинение афинскому влиянию делосского святилища и отношение граждан острова к Афинам и их представителям.

Ключевые слова: Афины; Делос; амфикиония; святилище Аполлона; амфикионы; епиграфика; отчеты.

The article is devoted to the presence and activity of the Athenian officials amphictyons at the island of Delos in the IV century B. C. A brief digression history of earlier relationships with Athens and Delos sanctuary of Apollo is given. The origin of the title of this post is investigated. Some researchers believe that it is the desire of the Athenians to be patrons of the sanctuary, and recall the existence of an earlier archaic Amphictyony. Others say that this post is the innovation of Athens, and the Athenians themselves sought to create their own Amphictyony.

The main duty of amphictyons was to maintain the temple treasury, loan debtors, issuing rent of temple lands and property. The main debtors of the temple were individuals, the neighboring cities and islands. It is proved that using it Athens controlled the Cycladic islands. In addition, the author considers the cases of delians' resistance of the presence of Athenian Amphictyons at the island. In 314 B. C. Delos received its independence and control over the sanctuary of Apollo.

Keywords: Athens; Delos; amphictyony; sanctuary of Apollo; amphictyons; epigraphy; reports.

Одним із важливих факторів розвитку античного Делоса став перехід святилища Аполлона під контроль Афінського поліса — контроль, який

у IV ст. до Р. Х. здійснювався через амфіктіонів. При цьому слід враховувати, що основною ознакою незалежності Делоського поліса був саме нагляд над згаданим святилищем, де водночас зосереджувалось усе полісне життя на Делосі.

Мета цієї статті полягає в тому, щоб охарактеризувати діяльність та значення афінських магистратів амфіктіонів на Делосі в IV ст. до Р.Х. В контексті розв'язання цієї мети важливо вирішити такі завдання: визначити походження назви посади «амфіктіон», з'ясувати основний зміст діяльності амфіктіонів на острові, показати ставлення до них делосців. Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в українських наукових студіях немає робіт з історії острова Делоса — важливого релігійного та економічного центру Егеїди.

Проблема афінської адміністрації на острові має історіографію. До її вивчення почали звертатися практично відразу ж після початку археологічних розкопок, що забезпечили дослідників епіграфічними джерелами. Оскільки нарративну традицію про амфіктіонів на Делосі представлено тільки короткими нотатками в Арістотеля (Arist. Athen. Pol. VII. 62, 2) та Навкратіса (Athenaeus, IV, 173 a), саме написи стали головним джерелом до теми. Одними з перших храмові звіти амфіктіонів проаналізували А. Бек [6], Т. Омоль [21] та Ф. Дюррбах [15; 16]. Про амфіктіонів у працях говорить В. Шеффер [26; 27] — випускник університету Святого Володимира. Вже у XX ст. до храмових звітів звернувся У. Лейдлоу [23]. Ж. Купрі [13] зробив детальніший палеографічний аналіз написів, що стосувались афінських амфіктіонів. У дослідженні р. Гамільтона [20] проаналізовано записи храмових скарбів та майна, а також зроблено спробу встановити зв'язок цих записів з різними аспектами життя Делоського полісу. Новий погляд на діяльність і значення афінської адміністрації храму Аполлона на Делосі представила в праці В. Чанковські [8]. К. Константакопулу [9; 10; 11], своєю чергою, розглядає Делос як важливий релігійний центр для всієї мережі Кікладських островів, а афінських амфіктіонів — як посадовців, за допомогою яких афіняни намагалися поширити свої впливи на всю цю мережу.

Якщо зробити невеличкий екскурс в історію відносин між Афінами та Делосом, то афіняни почали підкорювати святилище в VI ст. до Р. Х. Тоді, 540 р. до Р. Х., тиран Пейсістрат провів перше релігійне очищення острова, тим самим встановлюючи там свій вплив (Hdt. I. 64). Афіняни постійно брали участь у зібраннях та релігійних святкуваннях іонійців (Thuc. III. 104). Остаточно ж Афіни закріпились на Делосі після виникнення Першого Афінського морського союзу і сформування у храмі Аполлона союзної скарбниці. Заснування симмахії сприяло утворенню делосько-аттичної амфіктіонії (IG III 1633–1653), в якій Афіни відігравали провідну роль.

Після перенесення союзної скарбниці з Делоса до Афін 454 р. до Р. Х. острів на деякий час втратив значення для союзу. Натомість Афінам це відкривало нові можливості для подальшого підпорядкування святилища їхньому контролю. Так, у 426–435 рр. до Р. Х. афіняни провели друге очищення острова (Thuc. III. 104. 2). Водночас у місяці Таргеліоні вони започаткували нове свято на честь бога Аполлона — Делії [5, р. 453]. Самі ж делосці ще з архаїчної доби мали свято Аполлонії в місяці Гієроні [7, р. 85–86]. Афіняни відновили й делоські ігри, до яких додали ще й змагання на колісницях. Заснування нового свята стало ще одним кроком у посиленні впливу афінян на острів та на Кіклади загалом.

Далі, 422 р. до Р. Х., афіняни виселили делосців з острова, хоча вже наступного року, коли в Афінах розпочався мор, сприйнятий як покарання Аполлона, повернули їх на батьківщину.

Разом з тим, Афіни ніколи не припиняли відряджати щорічні священні посольства — теорії — на острів (Plato. Phaed. 58 a.10 — с. 9; Plut. Nic. 3.4.1 — 3.6.2).

Щодо самих афінських магістратів, то вперше посада амфіктіонів (ἀμφικτιόνες) згадується в написах, які відносять до аттико-делоських документів. Вони проливають світло на тогочасну адміністрацію делоського храму. Написи датують 410 р. до Р. Х. і відносять до періоду архонтства Главкіппа в Афінах та Апеманта на Делосі (ID 92, 93).

Тобто, можна вважати доведеним, що в той час посада амфіктіонів уже точно існувала на Делосі. Можливість більш раннього її запровадження зберігається, хоча аргументи на користь цього значною мірою гіпотетичні. Одним з таких доказів є добре відомий у наукових колах напис, що датується 434–432 рр. до Р. Х. (ID 89). У ньому йдеться про те, що храмове майно здавали в оренду якісь посадові особи, з великою ймовірністю — амфіктіони.

Щодо більш раннього періоду, то запровадження посади афінських амфіктіонів тісно пов'язане з походженням самого цього терміна й питанням, чи могли його застосовувати ще до виникнення Делоської симмахії.

Як уже згадувалось, з утворенням Першого Афінського морського союзу було створено делосько-аттичну амфіктіонію. Історична ж традиція, хоча й дуже смутно, але згадує про якесь об'єднання островів навколо делоського храму ще за доби архаїки. Так, Страбон (Strab. X. V. 3) повідомляє, що в це об'єднання входило 12 кікладських островів: Кеос, Кіфнос, Серіфос, Мелос, Сіфнос, Кімолос, Парос, Наксос, Сірос, Миконос, Тенос та Андрос. Фулідід (Thuc. III. 104) згадує про зібрання на Делосі іонійців і мешканців сусідніх островів, супроводжувані мусичними та гімнастичними змаганнями. У Страбона (Strab. X. V. 2) знаходимо, що Кікладські

острови відряджали на острів посольства, які мали влаштовувати жертвоприношення, організовувати хори дівчат, всенародні святкування; аналогічне описано й у ще ранішому Гомерівському гімні до Аполлона Делоського (Hom. Hymn to Delian Apollo. II, 146–161). Далі можна вважати цілком встановленим, що культ Аполлона розвинувся на острові з приходом іонійців іще на початку I тис. до Р. Х. Цей культ об'єднав навколо Делоса мешканців сусідніх островів і більшу частину іонійців із найближчих районів Середземномор'я [4, с. 183].

Таким чином, Делос архаїчної доби був важливим релігійним центром іонійців, і не виключено, що існувала певна домовленість між сусідніми островами про захист святилища Аполлона. Якщо виходити з того, що назва «амфіктіони» означає «ті, що живуть навколо» [1, с. 65–66], то можна припустити, що на той час оформилась делоська амфіктіонія, хоч і не настільки організована інституційно, як, наприклад, Дельфійська.

Тепер варто перейти до розгляду самої назви «амфіктіони» для афінських посадовців. Щодо цього думки дослідників розділилися.

Л. Віблі стверджує, що термін «амфіктіон» зберігся з більш раннього часу. К. Константакопулу дає ширше пояснення назві посадовців: «Використовуючи термін “амфіктіони”, афінські посадовці привласнили роль представників від усіх учасників, які створили в попередній період релігійну мережу навколо Делоса, і які тепер стали офіційними союзниками Афін. Афіни, як самостійна держава, бажали залучити мережу учасників до культу, демонструючи при цьому свою владу над престижним релігійним центром» [9, р. 70]. В. Чанковські погоджується з тим, що Делос був важливим релігійним центром в архаїчний період, але вважає, що офіційних інституцій, подібно до Дельфійської амфіктіонії, там не існувало [8, р. 20–28]. Дослідниця пропонує розглядати заснування нової амфіктіонії і створення спеціальної посади амфіктіонів як уподібнення амфіктіонії Дельфійській. З цього випливає, що організація амфіктіонії — це новаторство Афін [8, р. 48–49]. В. Чанковські робить висновок, що Делос став просто ще одним із аттичних святилищ [8, р. 144], і керувати ним, отже, мали новостворені магістрати — амфіктіони. Слід, однак, мати на увазі, що афіняни позиціонували себе як предводителі іонійців. Ще з часів Пейсістрата почалася іонійська пропаганда, метою якої було подати Афіни як метрополію всієї Іонії. Їм потрібно було підкреслити тривалі відносини між Афінами з одного боку, та Делосом разом з Кікладами — з іншого, а згадка про амфіктіонію могла цьому сприяти. Це, в першу чергу, і слід мати на увазі, пояснюючи походження назви афінської магістратури.

Щодо самих амфіктіонів на Делосі, то в написах 410 р. до Р. Х. знаходимо, що амфіктіонів було четверо — вони становили колегію, яка

управляла храмом. Посада була щорічною [21, р. 287], хоча з часом ці обмеження зникли, і обіймати її стало можливим уже протягом кількох років. Серед помічників амфіктіонів у написах 410 р. до Р. Х. згадувалися три неокорої (ID 93) — співархонти. Всі вони походили з храму Аполлона та Артеміди й мали виконувати цілком другорядні функції — передавати грошові внески афінським амфіктіонам.

Афіняни, яких вигнала Спарта після битви при Егоспотамах 405 р. до Р. Х., вже 394 р., після битви при Кніді, відновили верховенство над островом [8, р. 169–174; 28, р. 396]. Але остаточно повернули контроль над святилищем 377 р. до Р. Х., коли було створено Другий Афінський морський союз. Р. Етьєн стверджує, що після 405 р. до Р. Х. Делос отримав самоуправління і контроль над святилищем за домінування Спарти в Егеїді. (Один із написів, знайдених на Делосі [22, р. 12], датуються іменами спартанських царів Агіса і Павсанія та всіх п'яти ефорів і згадує про «храм і майно бога») [2, с. 297; 21, р. 289]. Цей період Т. Омолль [21, р. 289] та Р. Етьєн [17] назвали «періодом першої незалежності».

Можна припустити, що після окреслених подій було створено нову колегію амфіктіонів. Встановлено, що принаймні 377 р. до Р. Х. вона точно виконувала обов'язки. Підтвердження цього знаходимо в написах так званого «Сендвічського Мармуру» (IG III 1635). Це звіти адміністрації за 377–373 рр., важливі тим, що містять повний запис афінської адміністрації в IV ст. до Р. Х. Тепер колегія складалася з п'яти амфіктіонів (з 376 р. додався ще один амфіктіон із Андроса) і секретаря.

Окрім звітів «Сендвічського Мармуру» існують інші написи, які дослідив Т. Омолль [21], котрі також належать до документів аттико-делоської амфіктіонії. В них ідеться про звіти й фінанси храму Аполлона. Але для кращого розуміння того, що було у віданні цих посадових осіб, доцільно ще раз зробити огляд храмових звітів «Сендвічського Мармуру».

В цих звітах є перелік відсотків, які сплачували міста (Міконос, Сірос, Тенос, Кеос, Серіфос, Парос, два міста з Ікароса) за позички у храму. Найбільшим боржником був Тенос, котрий сплачував 6000 драхм. Після цього йде зазначення відсотків на такі самі позички, які сплачували приватні особи. Якийсь мешканець Делоса заплатив найбільше — 930 драхм, а Теноса — найменше — 210 драхм.

Записи фіксують і прибутки з інших джерел (до них належить часткова конфіскація невідповідно задекларованого майна), описи збанкрутілих боржників і прибутки за оренду храмових будинків та земель.

У написах висвітлюються витрати на Делії 374 р. до Р. Х.: виготовлення вінка для бога і оплата майстру за нього; триніжники як подарунки для хорів; оплата предводителям теорії; перевезення учасників теорії і хорів;

бики для свята й ціна за них; золотий листок на роги биків і оплата позолотнику; попередні жертвоприношення. Згадуються перевезення триніжників і биків, 2% експортного мита і корм для биків, дерево для мосту, кошти для секретаря й помічників. Після цього йдуть деталі позичок приватним особам.

Звіти амфіктіонів за 374–373 рр. включають і зазначення прибутків від оренди, витрат (щомісячні жертвоприношення; мусичні та гімнастичні змагання; гонорари сурмачам та глашатаям; відновлення стіни; присвячення вінка; побори для магістратів; забезпечення секретаря й помічника афінських та андроського амфіктіонів; загальна сума витрат і баланс), позичок приватним особам, заборгованості міст, які частково сплатили (Кеос очолив список з восьми боржників, а Серіфос та Іос сплатили борг).

Зазначаються у звітах і позички, де боржники нічого не сплатили (серед них — Андрос, Наксос, Карістос), заборгованості приватних осіб, штрафи, які накладались, але не були сплачені. Вісьмох делосців було оштрафовано на 10 000 драхм кожного за те, що вони витягнули амфіктіонів із храму й побили їх. Один з них сплатив штраф — і його ім'я стерли [23, р. 78–79]. Ще один важливий пункт — це перелік будинків, присвячених Аполлону.

Все це перебувало у віданні афінських амфіктіонів і Афін. Делоське святилище було відомим центром паломництва, а сам храм Аполлона вже у IV ст. до Р. Х. перетворився на своєрідний банк античного світу. Саме цей банк на центральному острові Кіклад надавав землі й будинки в оренду, давав позички як приватним особам, так і цілим містам. Саме це, на нашу думку, було головною причиною, через яку Афіни прагнули підпорядкувати святилище. В такий спосіб афіняни могли контролювати і нав'язувати свою волю Кікладам. Адже написи містять назви багатьох островів, які брали позички у храму. І ці самі острови також є серед учасників Другого Афінського морського союзу (I.G. II, 43).

Оскільки амфіктіони опікувались майновими та грошовими багатствами храму, то, як зазначив Арістотель у Афінській політії (Arist. Athen. Pol. 7.62.2), оплату за виконання обов'язків вони отримували з делоської скарбниці (1 драхма за день) [24, р. 693–694].

Відання храмовою скарбницею не було єдиним обов'язком амфіктіонів. Вони ще відповідали за різні дари богам, які зберігались у храмі. З часом цей обов'язок перейшов до делосців [23, р. 82].

Ще один аспект, на який варто звернути увагу при розгляді діяльності амфіктіонів на Делосі, — це відносини між мешканцями острова та представниками афінської адміністрації.

Афіняни контролювали найважливіше, що було на острові, — святилище і його скарбницю. При цьому делосці утримували певні привілеї. Так, Делос не входив до полісів, які сплачували форос Афінам. Проте безконтрольність і навіть безцеремонність афінян при управлінні островом не могли не призвести до невдоволення та протестів місцевого населення, навіть до створення опозиції діям Афін.

Про це свідчить кілька епізодів. До першого можна віднести випадок, який у написах датується 376–375 рр. до Р. Х., про нього вже частково згадувалось раніше. Тоді вісім делосців витягнули з храму амфіктіонів і побили їх. За це їх покарали вічним вигнанням і штрафом у 10 000 драхм з кожного (ID 98 В 24–30). Головним звинуваченням стало безбожництво і спалювання святилища [6, S. 107; 23, р. 80]. Але це було тільки офіційною версією. Афінянам довелося визнати, що на острові є опозиція їхньому домінуванню. Після цього в колегію афінських амфіктіонів увійшов ще один амфіктіон із Андроса. Так афіняни розділили цю посаду з іншим полісом — тепер не лише вони керували делоським святилищем. Також це могло більше відповідати принципам організації амфіктіоній. З часом андроський амфіктіон зник із написів. Наслідком інциденту стало й те, що делоські архонти почали призначатися, а не обиратися за жеребом [23, р. 80].

Афіняни пішли на певні поступки делоським громадянам, яких тепер почали залучати до управління святилищем. У написах, які збереглися, є свідчення про співпрацю делоського буле та їх гієропіїв з афінськими амфіктіонами у справах реєстру храмової скарбниці [28, р. 396]. Кількість і обов'язки гієропіїв точно невідомі. За назвою можна припустити, що вони були пов'язані з жертвоприношеннями. В Афінах також була посада гієропіїв, до обов'язків яких входило стежити за жертвоприношеннями. Делоські гієропії могли бути помічниками афінських амфіктіонів при виконанні щомісячних жертвоприношень. Тільки в період незалежності острова гієропії зосередять у своїх руках повний контроль над святилищем, а посада гієропія стане однією з найважливіших на Делосі.

В історії Делоса зафіксовано ще один інцидент 345 р. до Р. Х., який свідчить про опозицію на острові. В промові Демосфена «Про вінок» (Dem. De coron. 18, 34) знаходимо, що афіняни обрали якогось Гіперіда на посаду синдика для захисту інтересів Афін і афінського контролю над делоським святилищем перед радою Дельфійської амфіктіонії [10, р. 7–8]. Саме до ради цієї амфіктіонії делосці звернулися з проханням звільнити святилище від афінського впливу. В цей час великий вплив у Дельфійській амфіктіонії мав Філіпп Македонський, і делосці розраховували на його лояльність та підтримку. Але Філіпп не став на бік делосців, і афіняни залишили за собою контроль над святилищем Аполлона ще на певний час.

Також у написах зафіксовано цікавий факт (IG II2 222). Деякі проафінські налаштовані делосці змушені були втікати з острова в Афіни, щоб урятувати життя. Афіняни нагородили їх громадянством і утриманням за державний рахунок [8, 252–253; 21, р. 292–293; 23, р. 168–184].

Із цих прикладів випливає, що опозиція Афінам на Делосі справді існувала. Ймовірно, громадянам острова не було достатньо посади гієропіїв. До цього слід додати, що делосці ще пам'ятали про те, як афіняни виселили їх з острова. Але щодо цього існує й інший погляд. Делосці спокійно співпрацювали з афінянами та уникали конфліктів [8, р. 370–371]. Вони видавали власні постанови, декрети проксенії. Афіняни не втручались у внутрішні справи делосського полісу. Це можна пояснити тим, що маленький беззахисний поліс не міг становити для Афін якоїсь загрози, а скарбниця Аполлона була в їхньому розпорядженні.

314 р. до Р. Х. Делос набув незалежності й, що найважливіше, контролю над святилищем Аполлона. До цього афінський флот зазнав поразки в ході Ламійської війни біля Аморгоса 322 р. до Р. Х., після чого Афіни перестали бути могутньою морською державою. А 314 р. до Р. Х. Антигон зробив заяву про те, що всі грецькі міста мають бути вільними. Дата підтверджується й тим, що саме того року до делосського святилища надійшла остання з тридцяти фіал, які в попередні тридцять років щорічно привозилися з Афін у дар Аполлону [3, с. 230]. Афінські амфіктіони, яких тепер було п'ять, без андроського, припинили діяльність.

Таким чином, виступаючи давніми гегемонами іонян та використовуючи амфіктіонів, Афіни утримували під контролем делосський храм і храмову скарбницю, вели облік усіх боржників храму, що сприяло поширенню їхнього впливу на кікладські острови. Попри опозицію делосців, афіняни зуміли утримати святилище в розпорядженні протягом IV ст. до Р. Х. Звільненню Делоса від афінського впливу сприяла поразка флоту Афін, втрата їхньої могутності на морі та політика діадохів.

1. Зелинский Ф. Ф. Древнегреческая религия / Зелинский Ф. Ф. — К. : СИНТО, 1993. — 128 с.
2. Латышев В. В. Очерк греческих древностей. Государственные и военные древности / Латышев В. В. — СПб. : Алетейя, 1997. — 343 с.
3. Лопухова О. Б. Делос в II в. до н. э. / О. Б. Лопухова // Эллинизм: экономика, политика, культура. — М. : Наука, 1990. — С. 23–248.
4. Лопухова О. Б. Священный остров древних греков / О. Б. Лопухова // Вопросы истории. — 1988. — № 1. — С. 183–187.
5. Arnold I. R. Local festivals at Delos / I. R. Arnold // The Journal of Hellenic studies. — 1880. — Vol. 1. — P. 7–62.
6. Böekh A. Die Staatshaltung der Athener / Böekh A. — Berlin : G. Reimer, 1851. — 2 Ausgabe. — 766 S.

7. Bruneau P. Recherches sur les cultes de Délos à l'époque hellénistique et à l'époque imperial / Bruneau P. — Paris : E. de Boccard, 1970. — 694 p.

8. Chankowski V. Athènes et Délos à l'époque classique. Recherchés sur l'administration du sanctuaire d'Apollon délien / Chankowski V. — Athens : École française d'Athènes, 2008. — 588 p.

9. Constantakopoulou C. The Dance of the Islands: Insularity, Networks, the Athenian Empire, and the Aegean World / Constantakopoulou C. — Oxford / New York : Oxford University Press, 2007. — 348 p.

10. Constantakopoulou C. The shaping of the past: local history and fourth-century Delian reactions to Athenian imperialism : [Electronic resource] / Constantakopoulou C. — Mode of access : http://www.academia.edu/1780231/The_shaping_of_the_past_local_history_and_fourth-century_Delian_reactions_to_Athenian_imperialism

11. Constantakopoulou C. Tribute, the Athenian Empire and Small States and Communities in the Aegean : [Electronic resource] / Constantakopoulou C. — Mode of access : http://www.academia.edu/1780225/Tribute_the_Athenian_Empire_and_Small_States_and_Communities_in_the_Aegean

12. Coupry J. Autour d'une trière / J. Coupry // Bulletin de correspondance hellénique (BCH). — Sup. 1. — 1973. — P. 147–156.

13. Coupry J. Études d'épigraphie délienne. II Notes sur un compte rendu de gestion Amphiktyonique (IV e S.) / J. Coupry // BCH. — Vol. 62. — 1938. — P. 85–96.

14. Dreher M. Hegemon und Symmachoi: Untersuchungen zum Zweiten Athenischen Seebund / Dreher M. — Berlin : Walter De Gruyter Inc., 1995. — 316 S.

15. Dürrbach F. Choix d'Inscriptions de Delos. Avec traduction et commentaire / F. Dürrbach — Hildesheim; New York : G. Olms Verlag, 1976. — Reprint of 1921–1922. — 294 p.

16. Dürrbach F. Fouilles de Délos, exécutées aux frais de M. le Duc de Loubat. Inscriptions financières (1906–1909), I. / F. Dürrbach // BCH. — Vol. 35. — 1911. — P. 5–86.

17. Etienne R. Delos, de l'île sacrée à la place commerciale : [Electronic resource] / R. Etienne // Clio, 2003. — Mode of access : http://www.clio.fr/BIBLIOTHEQUE/delos_de_lile_sacree_a_la_place_commerciale.asp

18. Ferguson W.S. The Delian amphictyony / W. S. Ferguson // The Classical review. — 1901. — № 15 (01). — P. 38–40.

19. Freely J. The Cyclades: discovering the Greek islands of the Aegean / Freely J. — London; New York : I. B. Tauris, 2006. — 264 p.

20. Hamilton R. Treasure Map: A guide to the delian inventories / Hamilton R. — Michigan : The University of Michigan Press, 2000. — 496 p.

21. Homolle T. Documents nouveaux sur l'amphictyonie attico-délienne / T. Homolle // BCH. — Vol. 8. — 1884. — P. 282–327.

22. Homolle T. Inscriptions archaïques de Délos / T. Homolle // BCH. — Vol. 3. — 1879. — P. 1–19.

23. Laidlaw W. A. A history of Delos / Laidlaw W. A. — Oxford : Blackwell, 1933. — 308 p.

24. Osborne M. J. Two Athenian decrees to delians / M. J. Osborne // Eranos. — 1974. — Vol. 72. — P. 168–184.

25. Rhodes P. J. A commentary on the Aristotelian Atheniaion politeia / Rhodes P. J. — Oxford : Clarendon University Press, 1981. — 795 p.

26. Schoeffer V. de. Die Deli Insulae Rebus / Schoeffer V. de. — Berlin : Verlag von S. Calvary&Co., 1889. — 250 S.

27. Schoeffer V. de. Delos / V. de Schoeffer // Paulys. Real-Encyclopedie der classischen Altertumswissenschaft. Neue Bearbeitung. Unter Mitwirkung Zahlreicher Fachgenossen. Herausgegeben von Georg Wissowa. Vierter Band: Corniscae — Demodoros. — Stuttgart, 1901. — S. 2459–2503.

28. Whibley L. Amphictyony / L. Whibley // Encyclopedia of religion and ethics. — Vol. 1. — Part 2: Algonquins — Art. J. — Hastings, 2001. — P. 394–399.

А. А. Кізлова

УДК: 94(477-25):2

ПРАКТИЧНІ ЗАХОДИ НАВКОЛО МОЩЕЙ СВЯТИХ У ПЕЧЕРАХ КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКОЇ ЛАВРИ, СПРЯМОВАНІ НА КОМУНІКАЦІЮ З БОГОМОЛЬЦЯМИ (кінець XVIII — перші десятиліття ХХ ст.)

В статті з'ясовується, яку роль відігравали «хранителі» святинь у комунікації з богомольцями при мощах святих у позабогослужбовий час.

Ключові слова: Київ; Києво-Печерська лавра; кінець XVIII — перші десятиліття ХХ ст.; мощі святих; хранителі святинь; богомольці; комунікація.

В статье выясняется, какую роль играли «хранители» святых в коммуникации с богомольцами при мощах святых Киево-Печерской лавры вне участия в богослужениях в конце XVIII — первых десятилетиях ХХ вв.

Ключевые слова: Киев; Киево-Печерская лавра; конец XVIII — первые десятилетия ХХ вв.; мощи святых; хранители святых; богомольцы; коммуникация.

The article deals with the role of the sacred objects «keepers» in communication with believers at the earthly remains of saints in the Kyiv-Pechersk large monastery out of participating in divine services at the end of 18th — the first decades of 20th ct. For Orthodox Christians the sainted place became the centre of social system, where prayers and «keepers» of sacred object co-operated.

Separately of participating in divine services the «keepers» of relics in Lavra spared attention to communication with believers foremost at the level of caves guide. Not only ordinary monks but also deputy and even metropolitan could execute this duty depending on a situation.

Guides were to carry out such duties: safely conduct people from a cave and, probably, to watch after an order round sacred objects.

Special monk to the cross of st. Mark Pechernyk, could be selected to help the guide not only for an additional honouring of saint but also in an order to accelerate and more rationally send the stream of prayers. In fact even the place